

Μνήμων

Τόμ. 29 (2008)

Ένας συνεργάτης στην πνευματική προσπάθεια:
ό τυπογράφος Χρίστος Γ. Μανουσαρίδης,
1936-2008

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.15](https://doi.org/10.12681/mnimon.15)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ. Ε. (2011). Ένας συνεργάτης στην πνευματική προσπάθεια: ό τυπογράφος Χρίστος Γ. Μανουσαρίδης, 1936-2008. *Μνήμων*, 29, 305-308. <https://doi.org/10.12681/mnimon.15>

Αναφορές

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

ΕΝΑΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΗΣ ΣΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ Ο ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΜΑΝΟΥΣΑΡΙΔΗΣ, 1936-2008

Γεννήθηκε το 1936 στο χωριό Άγιος Γεώργιος κοντά στην Ιστιαία της Εύβοιας από γονείς πρόσφυγες, που δεν είχαν καταφέρει να εξασφαλίσουν ανεκτούς όρους επιβίωσης. Ύστερα ήλθε η φοβερή δεκαετία του 1940, η Κατοχή και ο Εμφύλιος. Η οικογένειά του έπρεπε να αντιμετωπίσει και το χαμό του πατέρα. Το Δημοτικό, το Γυμνάσιο, ύστερα ο στρατός, όλα παράλληλα με τις αγροτικές εργασίες. Από το 1956 στην Αθήνα, μαθητευόμενος τυπογράφος, με ατέλειωτες μέρες και ώρες απλήρωτης εργασίας. Ύστερα τεχνίτης στο τυπογραφείο των εκδόσεων «Ατλαντίς» των αδελφών Πεχλιβανίδη, αλλά σύντομα απολυμένος, αποκτά δικό του εργαστήριο στοιχειοθεσίας, που τυπώνει τα περιοδικά *Το σχολείο και το σπίτι*, ενός, όπως έλεγε, πραγματικού δασκάλου, του Γιώργου Κυριαζόπουλου και *Δεσμός του Σπύρου Κοκκίνη* και την εφημερίδα *Εύβοια* του Δημήτρη Δεμερτζή, αλλά και βιβλίων του Ηρακλή και του Ρένου Αποστολίδη και του περιοδικού τους *Τα Νέα Ελληνικά*. Ο Ηρακλής έγινε και νονός του τυπογραφείου του: «Μανούτιος». Στις παραμονές της απριλιανής δικτατορίας βρέθηκε να τυπώνει τα *Ελληνοκινεζικά Χρονικά* με επιμελητή τον Γιάννη Αγγέλου. Όλα σε στοιχειοθεσία από τις κάσες με στοιχεία που προμηθευόταν από το στοιχειοχυτήριο του Γ. Σαρασίτη. Αργότερα κατέφυγε στην «πρωτόγονη» μονοτυπία του Στρατή Κλαπατάκη, ύστερα στον Γ. Τζιβεριώτη και μεταγενέστερα στη μονοτυπία των σπουδαίων αδελφών Δήμου, Γιώργου και Γιάννη Παληβογιάννη, με τους οποίους συνεργάστηκε ως το τέλος της επαγγελματικής

Η ΕΜΝΕ και το περιοδικό *Μνήμων* πενθούν για το θάνατο του τυπογράφου Χρίστου Μανουσαρίδη, μέλους της ΕΜΝΕ και τυπογράφου του περιοδικού από το 1992 ως το 2005. Το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας που συνεδρίασε την μεθεπομένη του θανάτου του, 9 Απριλίου 2008, μου ανέθεσε να πω τα λίγα λόγια πριν από την Συνάντηση-Συζήτηση της ίδιας μέρας και να αναγγείλω την απόφασή του να οργανώσει στην πρώτη επέτειο του θανάτου του Ημερίδα με θέμα: «Τυπογραφία και Τυπογράφοι». Το κείμενο δημοσιεύτηκε στα *Ενθέματα της Κυριακάτικης Αυγής* 13.4.2008 και αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχειοτάξιο* 10 (Ιούνιος 2008) 244-247.

του ζωής. Στην αρχή της δεκαετίας του 1970 αποκτά δικό του πιστόηριο και συστεγάζεται με τον μεγαλύτερο αδελφό του Κυριάκο που είχε «καλλιτεχνικό τυπογραφείο». Από το 1970 τυπώνει βιβλία των εκδόσεων «Ερμής» του Άλκη Αγγέλου ενώ το 1974 αγοράζει λινοτυπία για να στοιχειοθετεί τα περιοδικά του Κυριαζόπουλου, *Το σχολείο και το σπίτι* και *Μαθητική χαρά*, αλλά και εφημερίδες κυρίως ευβοϊκές, ακόμη και βιβλία των εκδόσεων «Ερμής». Τα ίδια χρόνια αρχίζει η συνεργασία του με την Εταιρεία Ευβοϊκών Μελετών για την έκδοση του *Αρχείου Ευβοϊκών Μελετών* με επιμελητές τον Σπύρο Κοκκίνη και αργότερα τον Χαράλαμπο Φαράντο. Η συνεργασία με την Εταιρεία, της οποίας έγινε και μέλος, θα συνεχιστεί και θα κλείσει με την οργάνωση και την έκδοση των Πρακτικών του συνεδρίου *Βενετία-Εύβοια* το 2004-2006.

Η γνωριμία του με τον Φίλιππο Ηλιού στον «Ερμή» τον οδηγεί ύστερα από θερμή σύσταση σε συνεργασία με τον Εμμανουήλ Κάσδαγλη, υπεύθυνο εκδόσεων της Εθνικής Τράπεζας και του Μορφωτικού Ιδρύματος (ΜΙΕΤ), από τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1970. Παράλληλα είχε αρχίσει η συνεργασία με το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (Διευθύντρια: Λουκία Δρούλια) που θα συνεχιστεί με σημαντικά εκδοτικά αποτελέσματα ως τη δεκαετία του 1990. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 άρχισε η συνεργασία του με το Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς που θα συνεχιστεί ως το 2005 με την εκτύπωση βιβλίων αλλά και τη συμβολή του στον σχεδιασμό άλλων που δεν τυπώθηκαν στο τυπογραφείο του. Οι υψηλές προδιαγραφές και απαιτήσεις του Κάσδαγλη και τα σημαντικά και δύσκολα βιβλία που εξέδιδε το ΜΙΕΤ αλλά και τα Ιδρύματα, οδήγησαν σε μια σκληρή και κοπιώδη προσπάθεια από την οποία προήλθαν τα πρωτόγνωρης ποιότητας βιβλία, με επιτυχημένες λύσεις στα εκδοτικά προβλήματα, που άλλαξαν το εκδοτικό τοπίο των δεκαετιών του 1970 και του 1980, ανεβάζοντας έκτοτε τον πήχη, πολλά από τα οποία τυπώθηκαν στον «Μανούτιο».

Από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970 η επιχείρηση είχε μεταφερθεί στον Κολωνό, Ζηνοδώρου 17, οριστικά. Από την αρχή της δεκαετίας του 1980 αρχίζει η συνεργασία με τον Κώστα Σπ. Στάικο, που τύπωσε εκεί το σημαντικό από κάθε άποψη βιβλίο του *Χάρτα της Ελληνικής Τυπογραφίας* (1989). Αυτή η συνεργασία και η φιλία θα κρατήσει ως το τέλος. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και ως τα μέσα της επόμενης συνεργάζεται με το Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (Διευθύντρια: Χρύσα Μαλτέζου) και τυπώνει τόμους του περιοδικού *Σύμμεικτα* και άλλα βιβλία με αποτελέσματα υψηλής αισθητικής. Η συνεργασία από το τέλος της δεκαετίας του 1990 ως το 2006 με το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας (Διευθύντρια: Χρύσα Μαλτέζου) θα δώσει πλούσιους εκδοτικούς καρπούς (περιοδικό *Θησαυρίσματα*, Πρακτικά συνεδρίων).

Από το 1992 ως το 2005 τύπωνε το περιοδικό *Μνήμων* της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού με την οποία είχε συνεργαστεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, είχε γίνει μέλος της και συμμετείχε ανελλιπώς στις συναντήσεις – συζητήσεις της Τετάρτης, που συνεχίζονταν στα δείπνα που ακολουθούσαν. Η συμμετοχή του στην έκδοση του περιοδικού ξεπερνούσε τις υποχρεώσεις του καλού τυπογράφου καθώς το ενδιαφέρον του και η έγνοια για τη συγκέντρωση της ύλης και την επιμέλεια, με εισηγήσεις και συμβουλές για την τελειότερη εμφάνιση του περιοδικού ήταν αποτελεσματικές, ενώ τα χρόνια 1992-2005 είναι η μακρότερη περίοδος κατά την οποία το περιοδικό διατήρησε ετήσια περιοδικότητα. Η σχέση αγάπης που δημιουργήθηκε με τα παλαιότερα αλλά και τα νέα μέλη της Εταιρείας κατά τη συνεργασία ήταν εμφανής και η συμμετοχή του στη ζωή της ευεργετική και επιθυμητή. Στο κλίμα αυτό του ζητήθηκε να είναι εισηγητής στο σεμινάριο της 12.6.1998 με θέμα «Από το χειρόγραφο στο έντυπο» που έγινε στο τυπογραφείο του με μεγάλη συμμετοχή μελών και φίλων. Στην παραστατική αφήγησή του αποτυπώθηκαν οι κινήσεις για τη στοιχειοθεσία, διόρθωση, σελιδοποίηση, εκτύπωση και βιβλιοδεσία και οι τεχνολογίες και ειδικότητες που απαιτούνται για να υπηρετηθεί η παραδοσιακή τυπογραφία και το σωστό βιβλίο. Το κείμενό του τυπώθηκε στον *Μνήμωνα* και κυκλοφόρησε σε εκατοντάδες ανάτυπα. Το ίδιο και ο χαιρετισμός του εκπροσώπου της Εταιρείας: «Υπάρχουν πολλά που κάνουν ξεχωριστή αυτή τη βραδυά [...] απόψε ο Χρίστος Μανουσαρίδης, αμέριμος, θα περιγράψει τις επίμονες προσπάθειες που απαιτούνται για να φθάσουμε από το χειρόγραφο στο έντυπο. Θα μπορέσουμε έτσι να μετρήσουμε σωστότερα αυτά που οφείλουμε σ' αυτόν και την τέχνη του: πόσο τα χειρόγραφα μας αναβαθμίστηκαν στα χέρια του και έγιναν έντυπα. Και εμείς που μαθητέψαμε κατά τη διαδικασία ευτυχήσαμε. Αυτή την εσωτερική οφειλή, το «φόρο προστιθέμενης αξίας» στα χειρόγραφα μας ακόμα τον οφείλουμε. «Απόδοτε και μη αμελήσητε» είναι τα λόγια του Σωκράτη. Τούτη η βραδυά ας είναι αντίδωρο για το φίλο μας: τιμή για τον τεχνίτη και αγάπη για τον άνθρωπο».

Συνταξιοδοτήθηκε το 1996 και το τυπογραφείο πέρασε στην κόρη του Αλεξάνδρα, αλλά αυτός θα μείνει μάχιμος ως το 2006, παρόλο που από το 2003 η αρρώστια τον πολιορκούσε και ο «Μανούτιος» πέρασε από το 1999 στην ιδιοκτησία της εταιρείας («Κότινος») με γενναία πρωτοβουλία του Κ. Στάικου. Στην ίδια εταιρεία θα περάσει το 2003 και η μονοτυπία των αδελφών Παληβογιάννη, με παρόντα ως το 2006 τον Γιάννη Παληβογιάννη. Όμως φαίνεται ότι το τέλος της παραδοσιακής τυπογραφίας, ως επιχείρησης, ήταν εγγύς, αφού δεν υπήρχαν πια επαρκείς αναθέσεις εκτυπώσεων: λειτούργησε μόνο ως το 2007 με την ευθύνη του παλιού καλού τεχνίτη του («Μανούτιου») Μανόλη Περράκη.

Και όσοι συνεργάστηκαν με τον Χρίστο Μανουσαρίδη, αλλά και εκείνοι

που διάβασαν και θα διαβάζουν τα βιβλία που τύπωσε, θα θεωρήσουν ελπίζω δικαιολογημένο αυτόν τον δημόσιο έπαινο πάνω από τον νεοσκαμμένο τάφο του, έστω και αν είναι γραμμένος από το χέρι ενός συνεργάτη και φίλου του πάνω από 30 χρόνια, αφού είναι σε χαμηλότερους τόνους από αυτούς που χρησιμοποίησε ο Κ.Θ. Δημαράς το 1986 στον πρόλογο του βιβλίου του Κ. Παπαρηγόπουλος: «Ο Χρίστος Μανουσαρίδης αντιμετώπισε την αποστολή του επάνω σ' αυτό το βιβλίο, όχι σαν ένας τεχνικός που έχει ταχθεί να δώσει μορφή σε μία πνευματική προσπάθεια, αλλά, πραγματικά, ως συνεργάτης σε έναν κοινό σκοπό, την προαγωγή της παιδείας μας. Θα ήμουν ευχαριστημένος αν στον τομέα μου κατόρθωνα να κάνω έργο ανάλογο με ό,τι κάνει εκείνος στον δικό του». Αυτός ήταν ο τυπογράφος που χάσαμε, ένας από τους συνεπέστερους ανθρώπους που γνώρισα. Τον φίλο θα τον θυμόμαστε και ίσως αυτό να μας κάνει λιγότερο φτωχούς.